

»Ett stråk av himmel och en doft av jord» – det materiellas betydelse i firandet av nattvarden, I

Allt fler pastorat och församlingar övergår idag till att i mässfirandet använda alkoholfri dryck och glutenfritt bröd. Detta bruk reser en rad problem. I denna artikel, fördelad över två nummer, diskuterar Markus Hagberg, komminister i Varnhem, detta bruk ur teologisk och pastoral synpunkt, och problematiserar huruvida sakramentet, firat under sådana omständigheter, kan sägas ligga inom ramen för nattvardens instiftelse.

Denna artikels rubrik innehåller ett citat från Sv. Ps. 396: »ett stråk av himmel och en doft av jord». I dessa ord fångas något av det som är omistligt i förståelsen av vad kristen tro är, nämligen det materiellas betydelse.

Medan flertalet andra religioner bygger på tanken att människan genom olika övningar skall kunna nå fram till Gud, förkunnar kristen tro en Gud som kommer till oss, eller med psalmens ord, närmast med applikation på nattvarden: »Gud är en av oss vid detta bord». När många religioner och filosofier ser en konflikt mellan andligt och världsligt, ande och materia, överbryggar kristen tro denna dikotomi. Genom inkarnationen har inte endast Gud blivit människa, Gud har också helgat materien. Det innebär i sin förlängning att Gud använder materien, det materiella, i det som är människans frälsning. Dopets vatten, liksom nattvardens bröd och vin, är inte endast symboler, utan Guds aktiva medel. Därför kan man inte hantera dem hur som helst. Materien – vatten, bröd och vin – spelar en avgörande roll för sakramenten som sådana, för det sakramentala livet, och därmed för kyrkan. Skillnaderna i synsätt blev mycket tydliga i kyrkans strid med gnostikerna under de första århundradena. Gnosticisomens tankevärld byggde på utgångspunkten att skapelsen och materian var något ont, något som utgjorde ett själens fängelse, där frälsningen primärt kom att innebära en befrielse ut ur det materiella.

Gnostikernas utgångspunkt ledde vissa av dem in i en extrem askes, där somliga menade att köttet skulle tuktas, medan andra förkunnade, att eftersom den mänskliga kroppen var något negativt, under alla omständigheter ovidkommande, kunde den hanteras hur som helst, ofta med hedonistisk skörlevnad som följd. Mot detta kunde kyrkan hävda en tro och spiritualitet där kroppen och det kroppsliga var – och fortsatt är – av stor betydelse, liksom skapelsen och det skapade – materien. För att spetsa till det skulle man kunna tala om kristen tro och praxis som en i långa stycken materialistisk spiritualitet. 1)

Trots kyrkans tydliga avståndstagande från gnosticisomen och dess utgångspunkt i fråga om synen på det skapade, på materien, visar kyrkohistorien, att kristna genom alla tider har haft svårt att hålla samman andligt och världsligt, ande och materia. Man har många gånger förändrat tron, spiritualiteten och vad det är att vara kristen. Det är som om man har glömt bort både inkarnationens faktum och dess konsekvenser. Ett exempel, där vi kan se konsekvenserna av ett sådant upplösande tänkande, är nattvardsteologin. Det sker när man spelar ut form och innehåll, ordningen och gåvan, mot varandra. Men enligt allmänkyrklig teologi existerar inte gåvan skild från ordningen. När psalmen säger att Gud är en av oss vid nattvardsbordet, så är det en specifik utsaga, där närvaron är knuten till tingen, och beroende av ordningen.

Denna artikel skall behandla nattvardselementen – nattvardens materia – och frågan om det spelar någon roll hur dessa är beskaffade. Pregnantare uttryckt: kan man när mässan firas

använda något annat än alkoholhaltigt vin och bröd bakat av vete? Som vi skall se öppnar frågeställningen upp mot helt avgörande perspektiv kring den måltid ur vilken kyrkan blir till: eukaristin.

När församlingar och enskilda idag väljer att förändra nattvardselementen, finns det naturligtvis en vällovlig utgångspunkt i viljan att enskilda människor inte skall utestängas utan kunna inkluderas. Det finns naturligtvis också en kärleksfull vilja att ta både alkoholism och allergier på allvar. I sak ifrågasätter jag inte dessa motiv, men kommer här ändå att argumentera för, att så länge man gör anspråk på att fira den måltid som Jesus instiftade i den övre salen i Jerusalem, så är kyrkan bunden av Jesu egen instiftelse, till vilken hör bröd och alkoholhaltigt vin.

Frågan är känslig. Det har bland annat hävdats, att det skulle vara en slags nutida fariseism att identifiera eller försvara regler som de facto får till konsekvens att alla inte kan delta i nattvardsfirandet på exakt lika villkor. Jag medger alltså att frågan måste tas på allvar, men vill samtidigt hävda, att invändningen är alltför trubbig för att egentligen träffa målet. Man måste nämligen konstatera vad som är frågans huvudsak och bisak samt vad som är syftet. Att grundlöst postulera att en striktare syn på praxis skulle vara kärlekslöst, det är att göra det för lätt för sig, och det är inte att ta problemet på allvar. Regler och principer, oavsett om det handlar om kyrka och teologi, eller det egna livet, riskerar att utvecklas till dilemman, men lösningen är inte alltid att ändra på reglerna.

När man diskuterar sakramentalteologi kan man inte börja i praxis. Skälet är mycket enkelt: praxis är en konsekvens av teologin, inte tvärtom. Att teologi och praxis hänger samman, det uttrycks i den gamla principen *lex orandi, lex credendi* – som vi ber, så tror vi. Mycket av det som är praxis i dagens kyrkoliv, det bygger på månghundraårig, ja till och med tusenårig, tradition, men – och det är viktigt – det är sällan endast tradition.

Man har gjort som man har gjort därför att det utgår från en viss teologisk synpunkt. När idag många har upphöjt sig själva till teologie professorer, med rätt att ändra i praxis, då skall man vara medveten om, att en förändrad praxis i regel också innebär en förändrad teologi. I fråga om nattvardselementen är det, menar jag, tveklöst så.

Den vällovliga strävan att alla skall kunna delta i nattvardsfirandet, måste utgå ifrån en önskan om att alla skall kunna få del av den sakramentala nåd som nattvarden har löfte med sig att ge. Med en sådan utgångspunkt blir slutsatserna annorlunda än om utgångspunkten istället är den totalinklusivistiska, som uteslutande tar fasta på den konkreta gemenskapen. Om man hårdrar denna åskådning, framstår det som överordnat att alla är välkomna liksom att alla kan delta på lika villkor, vilket i sig är viktigare än vad som erbjuds eller vad man deltar i. Denna form av inklusivism har blivit så utbredd, att en del till och med menar att dopet är en onödig gräns för kommunionen. Men inklusivismen, hur fin den vid första påseende än kan tyckas vara, är vare sig kristendomens idé eller ärende.

Om man driver frågan som en strikt tillgänglighetsfråga då måste man också vara medveten om, att vad som eventuellt ökar en grups tillträde, det kan minska en annan grupp. Den grupp är förmodligen inte så marginellt liten, som på grund av samvetsbetänkligheter inte kan tänka sig att delta i en mässa med exempelvis alkoholfritt vin.

Sammanfattningsvis, innan vi ens kan börja reflektera kring förändringar i nattvardspraxis vad avser elementen, bröd och vin, måste vi redogöra för de teologiska utgångspunkterna.

Detta är vad jag fortsatt skall göra, för att avslutningsvis, på basis av vad vi kommit fram till, föreslå en möjlig praxis som faktiskt är inkluderande, utan att det sker till priset av att sakramentet förändras.

Är frågeställningen om nattvardselementen ny?

Åtminstone under de senaste decennierna har frågan om nattvardselementen diskuterats i olika sammanhang och med olika utgångspunkt. Ibland gäller det vinets vara eller inte vara,

ibland brödets beskaffenhet, med eller utan gluten. Märkligt nog förs i regel inte diskussionen idag utifrån en teologisk utgångspunkt, utan först och främst som en tillgänglighetsfråga. Nu kan naturligtvis också önskan om tillgänglighet anses utgå från någon slags teologisk hållning, men det betyder inte att den ena tolkningen eller uppfattningen därmed är så god som någon annan. Om utgångspunkterna skiljer sig åt, då måste man nämligen söka rangordna dem, dvs. besvara frågan vilken av utgångspunkterna som kan anses ha företräde framför den andra.

Trots att frågan om det alkoholfria vinets vara eller icke vara alltså har fått en förnyad aktualitet, är det ett misstag att tro att frågan skulle vara modern i kyrko- och teologihistorien, eller att frågan skulle vara ett resultat av 1800-talets nykterhetsrörelse. Redan vid konciliet i Karthago år 257 beslutades, att: »I de heliga Mysterierna får inget bäras fram annat än vår Herres kropp och blod, enligt Herrens egen instiftelse, det är bröd och vin blandat med vatten.»

Senare, under 300-talet, hade kyrkofadern Johannes Chrysostomos (347-407) att göra med en grupp som kallades *Hydroparastatae*, vilket betyder »de som bär fram vatten» [istället för vin]. Denna grupp bekämpade han frenetiskt. Konciliet i Trullo år 692 citerar det ovan åberopade konciliet i Karthago i fråga om nattvardselementen, och skriver/beslutar i anslutning till detta: »om någon biskop eller präst inte utför den heliga handlingen i enlighet med vad som överlämnats av apostlarna, och inte bär fram offret med vin blandat med vatten, så må han avsättas, för att på ett ofullkomligt sätt ha framställt Mysteriet och för att ha förändrat det som blivit överlämnat». 2)

Frågan om nattvardselementens beskaffenhet är alltså inte ny. Den har varit aktuell under hela kyrkans historia, men svaret har hela tiden varit detsamma, och kyrkan har sett allvarligt på dem som använt något annat än bröd och vin i nattvardsfirandet.

Alkoholritt vin ur exegetisk synpunkt

Det kan då vara av intresse att helt kort säga något om vin över huvud taget, betraktat utifrån bibelns perspektiv. Vinet spelar en inte obetydlig roll i Gamla och Nya testamentet. Vinet, en gång planterat av Noa (1 Mos 9:20), är en alldeles särskild gåva från Gud, given för att glädja människan (Ps 104:15). Detta är ju en hållning som senare Jesus övertydligt lever upp till – jfr bröllopet i Kana (Joh 2:1- 11) – och han kallas uppenbarligen av somliga till och med för drinkare (Matt 11:19).

På andra ställen i Nya testamentet finns dock uppmaningen om de starkas ansvar för de svaga; säkert också med applikation på vinets konsumtion (Rom 14:15; 15:1).

Det var inte endast bland de omgivande kanaanéerna, och senare bland greker och romare med deras gudar Dionysos och Bacchus, som vinet hade, eller fick, en kultisk funktion. Också i Israel spelade vinet en sådan roll. Det finns många exempel, men tydligast blir det i påskmåltiden. Hos Jesus och i Nya testamentet framställs Gudsrikets kommande härlighet i termer av en måltid, och det är i ljuset av detta som man måste se nattvarden. I dessa kultiska måltider, den judiska påskmåltiden och eukaristin, spelar vinet en central roll.

Sammanfattningsvis kan sägas att vinet aldrig endast är en dryck, utan alltid representerar något mer. Vad som emellertid är av största betydelse, det är att exegetisk reda ut vad som ligger i Jesu uttryck »det som kommer av vinträdet» (eller vinstocken, Matt 26:29). Omedelbart efter nattvardens instiftelse säger Jesus: »Jag säger er: nu kommer jag inte mer att dricka av det som vinstocken ger förrän den dag då jag dricker det nya vinet med er i min faders rike.» Dessa ord har åberopats av dem som argumenterat för en förändring av nattvardselementen. Jag åberopar fortsättningsvis den norske exegeten Sverre Aalen, och hans omfattande studie »'Det som kommer av vinträdet'. Alkoholritt nattvardsvin i ljuset av Nya testamentet och judiska källor I-II». Aalens framställning är emellertid alltför omfattande, djuplodande och detaljrik, för att vi här skall kunna återge den i sin helhet. Exakt vad Jesus

använde för dryck kan naturligtvis inte fastställas enbart utifrån Nya testamentets vittnesbörd. Här behöver man tillgripa ytterligare material, främst naturligtvis judiskt. Aalen hävdar, att av »vinträdet» fick man vid Jesu tid fyra slags produkter: 1) färska druvor 2) torkade druvor 3) vin – även s.k.»nytt vin» och »must» samt 4) ättika. Det som här är av betydelse, det är om den produkt Jesus använde vid nattvardens instiftande var vin eller must. Aalen menar, att vid Jesu tid gjorde man språkligt ingen skillnad mellan det som tidigare benämndes dels »nytt vin»,dels »must», men, eftersom Jesus firade en påskmåltid, måste det som åsyftades vara vin. Vad Jesus firade var en påskmåltid. Detta konstaterande gäller oavsett om det var en påskmåltid i sin fullhet, eller den förenklade variant resande var tillåtna att fira. I denna måltid ingick med nödvändighet alkoholhaltigt vin. Det vin som användes var i regel tämligen starkt, och därför blandades det ut med vatten. När rabbinerna tolkade och reglerade detta, hävdade de, att det vin som användes skulle vara riktigt vin, som när det blandades med vatten, aldrig fick förlora vinets smak och lukt – det som med ett aristoteliskt språkbruk kallas elementets accidens. Vad Jesus säger i instiftelseorden, det saknar enligt Aalen varje stänk av pomologi, dvs. tanken att det skulle syfta på frukt, druva, druvsaft etc., utan vad Jesus talar om, det är vin, dvs. jäst druvsaft.

Slutsatsen av Sverre Aalens omfattande studie är att han med bestämdhet menar sig kunna svara på frågan vad Jesus använde för dryck. Aalen summerar och säger: »Sammanfattningen av vad jag i denna framställning, vad gäller s.k. 'alkoholfritt nattvardsvin', velat säga blir således att användande av sådant strider mot såväl innehållet i orden 'vinträdets frukt' som 'det som kommer av vinträdet' i Matt 26:29».3)

Konfessionerna och nattvardselementen – kyrko- och dogmhistorisk översikt

Om vi alltså med i det närmaste absolut säkerhet kan fastslå vad som rent exegetiskt ligger i evangeliernas beskrivning av nattvardens instiftelse avseende elementen, då infinner sig frågan hur detta fortsatt har uppfattats och gestaltats i kyrkan. Alltså: hur har de konfessionella huvudriktningarna betonat och framställt nattvardselementens betydelse? De stora kyrkliga traditionerna, den romersk-katolska liksom den ortodoxa, lägger stor vikt vid nattvardselementens beskaffenhet, även om man skiljer sig åt i frågan huruvida brödet skall vara syrat eller osyrat. Den diskussionen gäller i första hand hur man har beräknat tidpunkten för Jesu instiftande av nattvarden – om det skedde före eller under påsken. Utifrån detta har man dragit olika slutsatser. När det gäller syrat eller osyrat bröd, är inte detta för Rom en fråga om validitet; exempelvis används bland de till Rom

unierade kyrkorna med österländsk rit syrat bröd. Vad som dock gäller för båda traditionerna är ambitionen att följa Jesu instiftelse.

Skälet till att man är noga med elementen är först och främst motiverat av den grundläggande tanken på *realpresensen*, Kristi verkliga närvaro, inte bara i nattvardens firande som sådant, utan i gåvorna. För att elementen med säkerhet skall kunna sägas förmedla Kristus till den som äter och dricker, så måste handlingen utföras och firas i enlighet med hans instiftelse, och detta får också konsekvenser för elementen.

I den romersk-katolska katekesen sägs om nattvardselementen: »De väsentliga tecknen i eukaristins sakrament är brödet av vete och vin av vinstocken, över vilka den helige Andes välsignelse nedkallas och prästen uttalar konsekurationsorden som Jesus själv uttalade vid den sista måltiden...».4)

För några år sedan utgav den romersk-katolska kongregationen för gudstjänstliv och sakramentsförvaltning dokumentet *Redemptionissacramentum*, återlösningens sakrament. I kapitel tre behandlas nattvardens materia. Där avvisas dels – indirekt – glutenfritt bröd, dels allt annat än »naturligt» vin. Man säger: »Vinet som används för det allraheligaste eukaristiska offret skall vara naturligt, komma från vinrankans frukt, rent och färskt, inte blandat med andra ämnen». 5)

Andra traditioner, främst de som utgått från den schweiziske reformatorn Jean Calvin, dvs. de reformerta, och senare de baptistiskt karismatiska, saknar i allmänhet tron på Kristi verkliga närvaro i nattvardselementen.

För Calvin inmundigas Kristus på ett strikt andligt plan utan direkt förbindelse med bröd och vin, för hans kollega Huldrych Zwingli är akten blott och bart en minnesmåltid – en teologisk tanke som i allt väsentligt influerat dagens baptistiska frikyrklighet. Också detta har påverkat synen på nattvardselementen, där man förhållit sig inte bara fritt, utan i det närmaste helt fritt. Eftersom man inte tänker sig en reell Kristusnärvaro ser man inget behov av att den återupprepade handlingen i allt väsentligt skall överensstämma med den ursprungliga handlingen. De innebär att den nattvard som idag firas lokalt inte har något sakramentalt samband med den måltid Jesus firade.

Då återstår frågan hur den lutherska traditionen förhåller sig till dessa nämnda tankar. Den saken är egentligen inte särskilt svår att slå fast. Martin Luther, och den från honom utgående traditionen, har en väl så stark tro på realpresensen, som både den romerska och ortodoxa – det som skiljer är hur man filosofiskt söker förklara närvaron. Rom anför utifrån ett aristoteliskt resonemang anför *transubstantiationsläran*, dvs. att brödet och vinets substans förvandlas till Kristi kropp och blod, medan den lutherska traditionen utifrån ett nominalistiskt perspektiv anför *consubstantiationsläran*, dvs. att brödet och vinet på en och samma gång är bröd och vin och bärare av Kristi kropp och blods substanser. Detta har gjort att också den lutherska traditionen har varit mycket noga med vilken materia som används i nattvardsfirandet, men också hur de överblivna nattvardselementen hanteras.

Denna grundsyn, där nattvardselementens beskaffenhet har stor betydelse för ett rätt nattvardsfirande, ja helt avgörande för om det alls skall kallas nattvard, återkommer i flera diskussioner på svensk mark under 1500-talet. Jag nöjer mig med ett exempel, den likvoristiska striden, men det finns fler. 6)

Under 1560-talet var kalvinisterna på frammarsch i Sverige, understödda som de var av Erik XIV, och flera av riktningens företrädare blev biskopar, bl.a. Johannes Ofeegh i Västerås. Denne menade att nattvardens materia saknade betydelse. Under det Nordiska sjuårskriget (1563-1570), då man fick problem med vinimporten, menade han – konsekvent utifrån sin kalvinistiska grundsyn – att man lika väl kunde använda öl eller vatten. S.k. vattenmässor firades också, bl.a. i Västerås domkyrka.

Mot detta opponerade sig ärkebiskopen Laurentius Petri våldsamt. Han menade att det vore bättre att inte fira nattvard om bröd eller vin saknas – någon Herrens nattvard blev det i alla fall inte, om man bytte ut brödet eller vinet mot något annat. Laurentius Petri, som jämte Gustaf Vasa, är den som mer än någon annan påverkat den efterreformatoriska kyrkan i Sverige, menar, att det alkoholhaltiga vinet är en *pars substantialis*, dvs. en substantiell del i nattvardens instiftelse, och därmed en substantiell och tvingande del i nattvardens firande. 7)

Laurentius Petris hållning segrar och blir också normerande genom *Kyrkoordningen* 1571, vilken var gällande bekännelseskraft fram till *Kyrkolagen* 1686. Utifrån denna information kan vi alltså dra den slutsatsen, att Svenska kyrkan på denna punkt vilken avser nattvardselementen befinner sig i reformationens mittfåra. Denna slutsats förlorar inte sin korrekthet om vi förflyttar oss något fram i tiden. Sålunda finns i Svenska kyrkans bekännelseskrafter ett flertal uttalanden vilka är tillämpliga på denna fråga. I *Augsburgska bekännelsens Apologi* sägs: »varför förändra de ordningar vid Herrens nattvard som icke är av mänsklig, utan gudomlig art?» I *Konkordieformeln* sägs: »om man icke håller Kristi instiftelse, såsom han förordnat den, föreligger intet sakrament.» 8)

Vad som är svenskkyrklig tradition går alltså att fastslå. Man kan konstatera, att Svenska kyrkan står i den allmänkyrkliga tradition som betonar realpresensens betydelse. Som en konsekvens av denna, betonar man också traditionellt nattvardselementens betydelse för ett

rätt nattvardsfirande. Inget annat av läromässig betydelse har heller blivit sagt genom århundradena fram till vår tid.

Det principiellt avgörande är därför att nattvarden skall firas i enlighet med Kristi instiftelse. Det är så kyrka och församling garanteras att få det som utlovas. Ger man sig ut i andra former av firande, kan detta inte garanteras.

Vad den allmänkyrkliga och lutherska traditionen lär i fråga om nattvardselementen är således klart. Sakramentet skall firas i enlighet med sin instiftelse, och utanför dessa ordningar föreligger inget sakrament. Mot denna bakgrund återstår att närmare beröra frågan om instiftelsens gränser.

(Forts.)

NOTER

1. Vill man fördjupa sig i detta perspektiv, rekommenderar jag den norske teologen Ola Tjørhoms bok *Smak av himmel, lukt av jord. En materialistisk spiritualitet*, Artos, Skellefteå 2005.
2. För dessa kyrkohistoriska uppgifter, se: Per Edward Petré, »Det som kommer från vinträdet. Om nattvardsvin och annat vin», SPT nr 22/1982, s. 461 f.
3. Sverre Aalen, »'Det som kommer av vinträdet' – Alkoholfritt nattvardsvin i ljuset av Nya testamentet och judiska källor I», SPT nr 38/1983, s. 628-631; »'Det som kommer av vinträdet' – Alkoholfritt nattvardsvin i ljuset av Nya testamentet och judiska källor II», SPT nr 39/1983, s. 648-652.
4. *Katolska Kyrkans Katekes*, Catholica, Vejbystrand 1996, § 1412 (s. 393).
5. Dokumentet är tillgängligt på nätet: http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/ccdds/documents/rc_con_ccdds_doc_20040423_redemptionis-sacramentum_en.html
6. Om den likvoristiska striden, se: Sven Kjöllnerström, *Striden kring kalvinismen i Sverige under Erik XIV. En kyrkohistorisk studie*, Lund 1935.
7. Bo Ahlberg, *Laurentius Petris nattvardsuppfattning*, Lund 1964.
8. *Svenska kyrkans bekännelseskifter* (SKB), Stockholm 1957, s. 184; 331. Se också: »Nattvardsfirande enligt Jesu instiftelse. Ett ställningstagande – I», i SPT 15/1984, s. 279.